

СЕРЕДНЬОВІЧНІ АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ У СУДОВІЙ ВИШНІ НА ЛЬВІВЩИНІ: ІСТОРІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Святослав Терський

Інститут гуманітарних і соціальних наук
Національний університет "Львівська політехніка"

© Терський С., 2015

Проаналізовано введення у науковий обіг результатів археологічних досліджень 1956–1962 рр. у Судовій Вишні на Львівщині, а також доля археологічних знахідок, здобутих на цих пам'ятках дослідженнями відомого українського археолога Олексія Ратича. Обґрунтовано висновок про важливу роль цих матеріалів для з'ясування етнокультурних процесів на Східному Прикарпатті у X–XI ст.

Ключові слова: археологічні знахідки, фондові колекції, музеї, Судова Вишня, городища, Олексій Ратич.

One of the best studied monuments of X–XI centuries in the Eastern Carpathian region is in settlement Zamchysko, which occupies the edge of a high ridge on the western outskirts of town Sudova Vyshnia. The article analyzes the process of scientific research of the results of archaeological investigations 1956–1962 biennium of archaeological monuments of town Sudova Vyshnia in court in Lviv, and the fate of archaeological findings obtained in research on these monuments famous Ukrainian archaeologist Olexii Ratycz. The main stages of the study of this monument linked to one of the founders of postwar Lviv archaeological school Olexii Ratycz. Within six field seasons scientist managed to explore the most central part of the monument. Scientists gained invaluable scientific material gave evidence to determine the merits of ethnocultural processes in the Eastern Carpathian region in X–XI centuries. It was published in almost ten short articles and reports written by excavation. For over half a century of research data cannot fully published. The history of the publication of these scientific achievements has sometimes detective character. However, the weight of the scientific findings of the excavations Olexii Ratycz periodically attracts many scientists in connection with the study of various aspects of the history and archaeology of Ukrainian lands. This study is the first modern attempt to generalize about the stages and the results of research systems early medieval monuments located on the basin of Vyshnia river in Lviv region.

Key words: archaeological finds, fund collections, museums, Sudova Vyshnia, old castles, Olexii Ratycz.

Однією з найкраще досліджених пам'яток X–XI ст. у Східному Прикарпатті є городище в ур. Замчисько, яке займає край високої гряди на західній околиці смт Судова Вишня. Окрім нього сьогодні завдяки попереднім публікаціям відомими є також інші складові поселенського комплексу – ймовірне городище X – початку XII ст. в ур. Деберки, городище XII–XIII ст. в ур. Чвораки – замок літописного боярина Филипа, а також давньо-угорське поховання X – початку XI ст.

Основні етапи вивчення цих пам'яток пов'язані з одним із фундаторів післявоєнної львівської археологічної школи Олексієм Ратичем. Протягом шести польових сезонів вченому вдалося максимально дослідити центральну частину городища в ур. Замчисько. Здобутий вченим науковий матеріал (описи решток оборонних, житлових та господарських споруд, колекції предметів побуту, озброєння тощо) дали неоціненні свідчення для з'ясування суті етнокультурних процесів на Східному Прикарпатті у X–XI ст. Його було опубліковано коротко в майже десяти статтях та повідомленнях, написаних автором розкопок

[28–33]. Проте наукова вага цих результатів розкопок О. О. Ратича періодично привертає увагу багатьох вчених у зв'язку з вивченням різних сторін історії та археології українських земель.

Вже понад півстоліття повністю дані дослідження не вдається опублікувати. Історія публікації цих наукових здобутків є подекуди детективним. Це дослідження є першою сучасною спробою узагальнити інформацію про етапи та результати досліджень комплексів ранньосередньовічних пам'яток, що розташовані у центральній частині басейну р. Вишні у Львівській області.

Особа дослідника княжої доби Карпато-Волинського краю – Олексія Онисимовича Ратича (1906–1975) поки що не дочекалася монографічного опрацювання, а його об'ємний науковий та особистий архів було втрачено у 2003 р. Як відзначали сучасники, цей колишній правник у досить поважному віці – поза сорок років, "завзято вивчав новий фах – археологію" [22, с. 278]. Відбувши на заслання у Казахстані шість років, О. О. Ратич розпочав своє знайомство з археологією на розкопках

І. Д. Старчука у Пліснеську, що, мабуть і визначило сферу його археологічних зацікавлень. Будучи заступником керівника Пліснеської археологічної експедиції, О. О. Ратич вже після смерті І. Д. Старчука продовжив у відділі археології на той час Інституту суспільних наук АН УРСР (з 1951 р.) його напрямок дослідження – археологію княжої доби, працював в експедиціях Ю. М. Захарука в околицях Володимира на Волині, а вже 1953 р. захистив кандидатську дисертацію “Древньоруські археологічні пам’ятки на території Галицької і Волинської земель”, за результатами якої видав у 1957 р. монографію “Древньоруські археологічні пам’ятки на території західних областей УРСР” [34]. Серед його найрезультативніших експедицій, окрім досліджень в Судовій Вишні, розкопки в Звенигороді, Львові, Перемилі, Пліснеську, на могилі князя Святослава у Карпатах [22, с. 278].

Справжнім ініціатором розкопок у Судовій Вишні був, безперечно місцевий краєзнавець, засновник судово-вишнянського музею та вчитель історії Т. А. Дмитрасевич (1906–1976). З метою зібрати експонати для свого музею він розпочав земляні роботи на західній околиці містечка та повідомив про свої знахідки археологів Львівського історичного музею, звідки вже восени 1956 р. було надіслано невелику експедицію, що зафіксувала результати робіт та провела перші археологічні дослідження ранньосередньовічного комплексу Судової Вишні [1, с. 1]. Тоді до фондів Львівського історичного музею було передано 40 предметів (переважно, уламки гончарного посуду). 1957 р. інтерес до старожитностей літописної Вишні посилювався, у зв’язку із зауваженням тодішнього очільника відділу археології княжої доби Інституту археології АН УРСР у м. Києві В. Й. Довженка стосовно локалізації садиби вищезгаданого боярина Филипа. Тому експедиція відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР під керівництвом на той час найавторитетнішого знавця археології княжої доби Олексія Онисимовича Ратича отримала серйозні фінансування та сприяння з боку місцевих органів влади. Експедиція працювала протягом шести польових сезонів у 1957–1962 рр., як правило по два-три місяці щороку.

Було встановлено наявність земляних укріплень та поселень на підвищеннях над лівим берегом р. Вишня східніше сучасного смт в ур. Вали та Замчисько, п’ятикутного в плані укріплення навколо церкви Спаса, а також укріплення на східній околиці в ур. Чвораки.

Протягом експедиції у її роботі брали участь різноманітні вчені, фахівці та краєзнавці. Відповідно до кошторису, у складі експедиції, зазвичай працювали по одному науковому працівнику (у 1958 р. – Г. М. Власова, 1959–1961 рр. – Р. С. Багрій), а також інженер-геодезист, художник-рисівник (1957–1958 рр. – Л. І. Крушельницька) та лаборант (з 1960 р. незмінним лаборантом фіксується у звітах дружина вченого – Михайлина Авксентіївна). Щоправда, у збережених

екземплярах щоденників – кількість працівників значно більша. Так, 1960 р. згідно зі штатом було 7 наукових співробітників – більшість – працівники університету І. Франка, а серед них вже згаданий вчитель Т. А. Дмитрасевич [1, с. 2]. Ймовірно, головним завданням не перелічених у звітах працівників було керівництво робітниками землекопами. Адже, у 1960–1961 рр. у Судовій Вишні проходили археологічну практику студенти історичного факультету Львівського університету імені Івана Франка. Щорічно досліджувалося від 5 до 20 арів до глибини в середньому 1,2–1,7 м (див табл. № 1).

Своєрідним завершальним акордом польових робіт у Судовій Вишні у XX ст. стало випадкове відкриття краєзнавцем Т. А. Дмитрасевичем багатого поховання жінки, яке трапилося восени 1962 р. у південній частині міста, на краю горба, під час добування глини. Дослідженнями встановлено, що площа, на якій відкрито поховання, була вершиною горба з легким схилом у північному напрямку. На місці поховання простежувались слабкі сліди курганного насипу, а в зрізі горба – сліди поховальної, прямокутної в плані, ями із зруйнованими контурами (розміри приблизно – 2×1,50 м), орієнтованої довгим боком по лінії схід – захід та зі шматками зітлілого дерева по краях. Поховання з багатим інвентарем X ст. було вкопане у жовтавий суглинок на 0,60–0,70 м вглиб від сучасної поверхні і значною мірою зруйноване [32]. Під час обстеження археологічних пам’яток Судової Вишні восени 2014 р., за даними колишнього учня Т. А. Дмитрасевича, авторові вдалося локалізувати місцезнаходження кургану – він розташовувався на протилежному від городища (ур. Деберки) східному схилі балки (рис. 1:4).

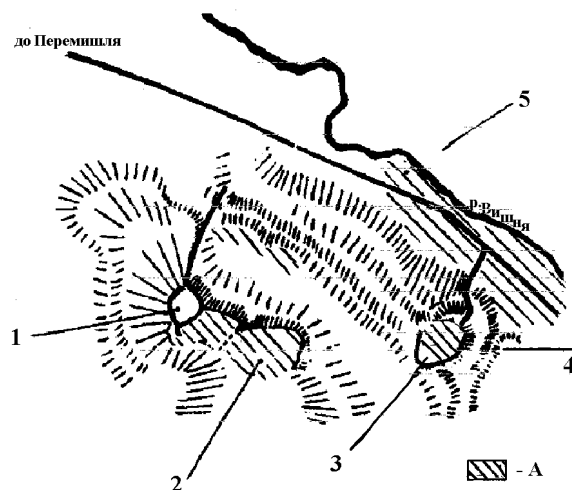

Рис. 1. Розташування пам’яток X–XII ст. на західній околиці у м. Судова Вишня (за О. О. Ратичем з доповненнями О. Г. Овчиннікова, 1995 р.): 1 – ур. Замчисько; 2 – ур. Вали; 3–4 ур. Деберки, укріплене поселення та місце знахідки багатого поховання X ст.; 5 – поселенська база X–XII ст. в долині р. Вишня (A – поширення напластувальних X–XIII ст., досліджених, переважно, розвідково)

Так, за шість польових сезонів експедиції вдалося дослідити 5659 м², 90 % площі дитинця городища. Вали городища Судова Вишня I споруджені на дерев'яних конструкціях – клітьх-городнях, присипаних землею. Всього на городищі Судова Вишня I простежено 51 нежитлову кліть-городню прямокутної форми розмірами 4,5×3 (3,5) м, з яких 47 – на валу дитинця та 4 – на посаді. Окремі з городень з'єднувалися між собою тамбурами 3×1,5 м, що скріплювали окремі кліті у суцільну лінію, а також виконували роль внутрішніх контрфорсів.

Виконано 6 поперечних перетинів валу дитинця (2 – у північній частині у 1962 р.). Недослідженими залишилися більшість ділянок валу посадів (відразу поза валом дитинця – умовна назва – Підгороддя та ур. Вали), ймовірно, через оцінку їх дослідником, як дуже поруйнованих оранкою. На території посадів, на 780 кв м площі на майданчику Підгороддя досліджено півземлянку з піччю та 4 дуже поруйновані городні [6, с. 26–30] та на віддаленому на 120(?) м східніше майданчику в ур. Вали досліджено близько ста кв м.

У південній частині дитинця у траншеї № 6 1962 р. простежено дно заплилого мулом рову на гл. 3,4 м від сучасної поверхні [6, с. 14]. На жаль, на опублікованих та збережених планах городищ у Судовій Вишні не зазначено пролягання простежених у 1962 р. оборонних укріплень посадів [6, с. 31–33]. З тексту звіту не зрозуміла віддаленість цих посадських укріплень від укріплень дитинця. Ймовірно, що ці плани були у втраченому машинописі монографії, підготованої до друку 1965 р.

Серед найважливіших розкопаних об'єктів – рештки в'їзної вежі з коридором довжиною 14 м, збудованого зі щільно припасованих один до одного вертикальних стовпів. У західному куті городища досліджено в'їзний коридор, який значно виступав за межі укріплень та звужувався у міру наближення до центру городища. Археолог-реконструктор М. Ф. Рожко свого часу запропонував навіть відтворення зовнішнього вигляду цих в'їзних воріт [36, рис. 24].

У східній частині дитинця виявлено колодязь у формі лійчастоподібної ями діаметром 10 м, яка з глибини 4 м переходила у циліндричну яму діаметром 2,6–2,7 м простежену на глибину понад 5 м. На дослідженій площі зафіксовано 29 жител (24 – дитинці та 5 – на посаді) та близько 10 господарських ям. Житла дитинця мали печі-кам'янки, а посаду – печі, вирізані в материковому останці або виліплені з глини. Від 7 наземних жител, виявлених лише на дитинці, досліджені тільки печі-кам'янки. Решту 22 споруди заглиблені в ґрунт від 0,80 до 1,50 м. На долівці декількох жител зафіксовано стовпові та господарські ями.

Досліджені споруди хронологічно поділяють на три горизонти. До найдавніших (середина-кінець X ст.) зараховують споруди № 6 та № 12 із ліпними сковорідками.

У інвентарі другого горизонту, що орієнтовно датується кінцем X–першою половиною XI ст., зібрано предмети далекого імпорту (посуд балканодунайської чи салтово-маяцької культур з пролощеним орнаментом). До цього ж горизонту належить більшість знахідок предметів озброєння (залізне перехрестя шаблі, кістяна обкладка лука, близько 50 вістрь стріл [8, с. 138], переважно ромбоподібних та, меншою мірою ланцетоподібних), а також дружинного спорядження (вудила, псалії, остроги, дві з яких належать типам, характерним для X–XI ст. (із загнутими назовні зачепами). Серед предметів побуту цього горизонту – глиняні та крейдяні пряслиця, кістяне вістря із зооморфним завершенням (рис. 2, 3).

Для споруд другого горизонту – середини XI–початку XII ст., окрім кераміки, датуючими є залізні пряжки-фібули, острога, шиферне пряслице, трубчастий замок та інше.

Важливо зазначити, що чисельні речові знахідки ретельно опрацьовувались відразу ж після завершення польового етапу робіт. На світлинах доданих до звітів бачимо поклеєні та догіпсовані понад півсотні посудин. Металеві предмети реставрувалися не відразу. На фотографіях до звітів вони зображені неочищеними. Після реставрації предмети отримували етикетаж з польовими шифрами, який, переважно, зберігся прикріпленим до предметів досі.

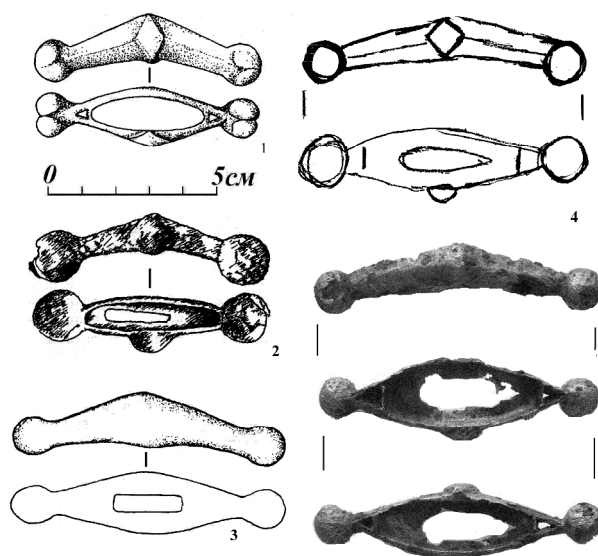

Рис. 2. Перехрестя шаблі з Судової Вишні на тлі знахідок із середньовічних пам'яток Болгарії: 1 – північно-східна Болгарія; 2 – Руйно; 3 – Великий Преслав (за В. Йотовим); 4 – Судова Вишня

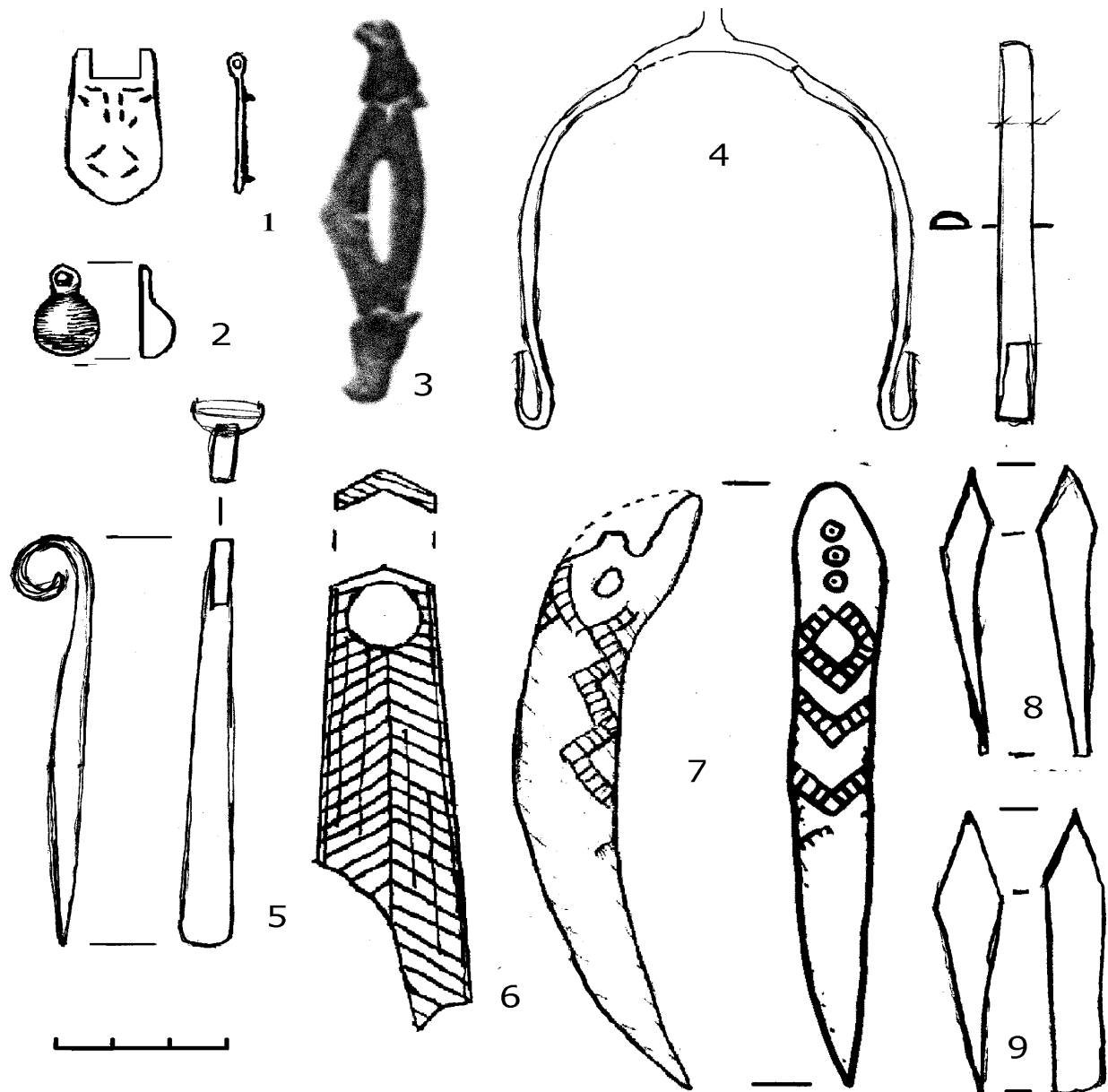

Рис. 3. Предмети дружинного спорядження з розкопок в ур. Замчисько у Судовій Вишні
(1–3 – бронза; 4–5, 8–9 – залізо; 6, 7 – кістка): 1 – щиток пряжки; 2 – гудзик; 3 – застібка недоуздка; 4 – острога (реконструкція); 5 – кресало; 6 – накладка на лук; 7 – орнаментоване вістря; 8–9 – вістреподібні гривні

Так, за матеріалами археологічних досліджень встановлено час функціонування ряду фортеці – кінець IX – початок XII ст. (за сучасними уявленнями він дещо вужчий). Як виявилось, багатий польовий матеріал вчений опрацьовував поступово, тому до звітів потрапляла лише узагальнена інформація.

1960 р. досліджувалось укріплення в ур. Чвораки.

Після завершення польових робіт протягом наступних п'ятнадцяти років вченому вдалося опублікувати шість статей за результатами розкопок, а також виступити на низці міжнародних конференцій з доповідями. Увінчала результати досліджень монографічна робота, яка, у зв'язку з початком т. зв.

“застійного” періоду в СРСР та новою національною політикою в Україні, не могла бути опублікована. Окремі фрагменти цього дослідження лише частково відображені у статтях та у підсумковій монографії стосовно результатів вивчення Західного регіону України [39, с. 158, 159, рис. 46, 47, 49, 58].

У 1973 р. за актом № 1601 від 26 грудня чисельна колекція з розкопок, проведених у Судовій Вишні у 1957–1962 рр. Львівською археологічною експедицією Інституту суспільних наук (тепер – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України) під керівництвом канд. істор. наук О. О. Ратича була передана на зберігання до Львівсь-

кого історичного музею. Протягом 1983–1984 рр. згадана колекція була взята на облік у фондовій групі “Київська Русь” ЛІМ. Попри ретельні описи знахідок, слід зауважити відсутність у колекції низки експозиційно вартісних предметів, таких як залізне тесло, бронзова застібка недоуздка (рис. 3: 3), острога тощо. Окрім цього, відомим негативним явищем музейних інвентаризацій цього періоду є розбиття цілісних закритих комплексів предметів, а також *вибірковість* брання на облік, особливо, масових знахідок. Враховуючи, що існував суцільний колекційний опис предметів, на який є посилання у польових звітах О. Ратича, працівники ЛІМ повинні були керуватись саме ним. Проте, халатне ставлення до своїх обов’язків, як з боку музейних працівників, так і з боку представників Інституту, які після передачі матеріалів до ЛІМ повністю “забули” про них на довгі десятиліття, визначило відомі проблеми з відновлення розפורшених комплексів.

Спроби використати музейні колекції для реконструкції результатів досліджень О. Ратича у Судовій Вишні нашоухуються на відсутність польової документації. Звіти з розкопок за усі шість сезонів збереглися лише у Науковому архіві Інституту археології НАН України. Польова документація (щоденники, колекційні описи, оригінали креслень, фотонегативи), які свого часу реєструвались, як окремі одиниці зберігання у Науковому архіві відділу археології Інституту суспільних наук НАН України (тепер – Інститут українознавства ім. І. П. Крип’якевича), на сьогодні практично втрачені (документація збереглася лише за 1957 та 1960 рр., частково – за 1958 р.). Так, за умови втрати машинописів монографії та польових архівів реконструкція результатів досліджень О. Ратича у Судовій Вишні може бути зроблена з певними прогалинами.

Одним з важливих моментів дослідження комплексу є його історична інтерпретація. Відразу ж після перших досліджень з аналізу матеріалів досліджень у Судовій Вишні стало зрозумілим, що вивчені пам’ятки відображають різні періоди становлення Галицько-Волинської держави. Саме тут, у межах контактної зони, в межах якої поєднувалися різні географічні та історичні регіони, неподалік Великого Європейського вододілу поміж ріками басейнів Чорного та Балтійського морів сходилися кордони трьох княжих уділів: Звенигородського, Перемишльського та Белзького. Городища на території Судової Вишні в різні періоди були центрами територій у басейні р. Вишня, які складали північно-східний уділ Перемишльського князівства (тепер це головним чином територія Мостиського району Львівщини). На їх центральне становище вказує, зокрема, спільна назва зафіксованого літописом на початку XIII ст. боярського замку та ріки. Укріплення у Судовій Вишні від моменту із побудови, безперечно мали б не тільки бути первісним центром збору данини [21, с. 72],

але й контролювати важливе перехрестя шляхів із сходу з боку літописних Пліснеська та Звенигорода до Перемишля, а також шлях з Дністровського басейну по Сяну та Віслі до Балтійського моря.

Технології зведення укріплень, проаналізовані М. Кучерою [15, с. 68, 69], вказують на застосування в Судовій Вишні притаманних для архітекторів Київської держави прийомів. Низка виявлених особливостей, зокрема, білокам’яний майданчик, дозволили припустити також певний зв’язок з прикарпатськими городищами до київської доби (Стільсько та ін.) [21, с. 69].

На можливі транзитні зв’язки вказувало також виявлене 1962 р. “давньоугорське” поховання X–початку XI ст. Однак, аналіз його інвентарю не давав змоги досліднику поставити питання про поліетнічність замкової залоги.

Проте, за останні десятиліття багато в чому змінюється інтерпретація окремих з виявлених пам’яток. За всіма даними укріплення в ур. Замчисько постає перед нами, як характерний для X ст. у Східній Європі дружинний центр. Відомий факт значного впливу на формування військової справи у Київській державі, як варягів, так і Хазарського каганату. Давно встановлений факт поліетнічності дружинних центрів у Східній Європі дає підстави для певних припущень стосовно соціальної та етнічної реконструкції залоги фортеці в ур. Вали-Замчисько.

Розглянемо, наприклад, низку предметів військової еліти, багато з яких сформувалося у межах салтівсько-хазарської спільноти. До таких належить, наприклад, перехрестя шаблі з кулястими завершеннями (рис. 2). Проте, попри його традиційний для східноєвропейських степів X ст. тип [див. 11, с. 68, 69; 13, с. 31, 32] має територіально найближчі аналогії з території Болгарії.

Можливо, аналогічного походження рогове вістря (рис. 3: 7, 1958 р., Розкоп III, кв. 475, гл. 0,45 м; ЛІМ КР-27060), характерне для дружинних поховань та дружинних таборів язичницької доби по всій території Русі, а також у кочівників, фінно-угрів та у Скандинавії [41, с. 17–18]. Подібне кістяне вістря теж із зооморфною голівкою знайдене у Пліснеську [27, рис. IV: 9, 12; 14, с. 44, рис. 18: 7; музей археології ЛНУ]. Порівняно невелика частота подібних знахідок, можливо, вказує на певний соціальний статус їхніх власників. За припущеннями, такі амулети ведуть свій початок від ікол дикого кабана, які за княжих часів перетворилися на гіпертрофовані за розмірами амулети знаті, що виділяли останню серед решти населення [17, с. 98, 99]. За іншою думкою, такі амулети є зменшеними копіями ритуальних рогів тура – атрибуту слов’янських богів і культової посудини для пиття [24, с. 122]. Як спрощений варіант таких вістрь, можна сприймати вістря з геометричним орнаментом без зооморфних голівок [40, с. 80, 81, рис. 7:7]. Можливо,

що рогові зооморфні вістря були генетичними попередниками пізніших залізних вістрь з рухомим кільцем. Попри велику літературу, яка існує сьогодні щодо генези та використання цих предметів¹, це питання далеко до вирішення.

Теж стосується й кістяної накладки на лук (рис. 3: 6). Подібні накладки широко використовували кочовики Євразії, звідки проникли й у слов'янське середовище, а найближчу аналогію судовишнянській знахідці знаємо з городища-фортеці поблизу с. Хум у Болгарії [35, с. 122].

Щодо південно-західних впливів – такими, можливо були т.зв. вістреподібні гривні – залізні заготовки (рис. 3: 8-9), поширені у Великій Моравії та на сусідніх землях, як домонетарний платіжний засіб [45, с. 100]. Свого часу автор розкопок інтерпретував їх, як арбалетні вістря стріл [знайдені 1958 р. на глибині 0,90–0,95 і 1,20 м від сучасної поверхні тобто в напластуваннях Х–ХІ ст.: 2, с. 6].

До великоморавської культурної традиції належить і “скарб” залізних знарядь праці, що складався з наральника, вузьколезого тесла-мотики для добування коріння та прокованої плоскої криці загальною вагою близько 4,5 кг (рис. 4). Нелегальні пошуковці виявили його 2014 р. у лісі Місцина поблизу с. Королін, що за 2 км на південний захід від городища в ур. Замчисько.

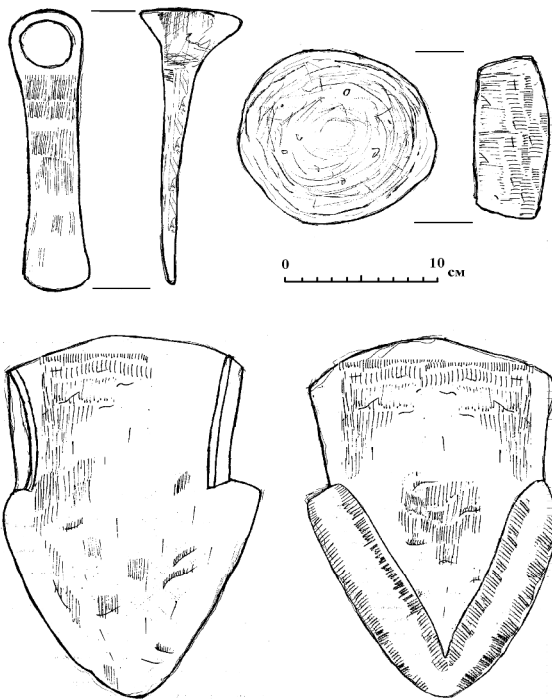

Рис. 4. Скарб залізних знарядь з ур. Місцина

¹ Б. Рыбаков вважав ці предмети найранішими писалами часів Кирила та Мефодія. Пор.: Рыбаков Б. А. Язычество Древней Руси. – М.: Наука, 1987. – 356, 357 с.

Натомість, мабуть, місцевою копією є бронзовий щиток пряжки з Судової Вишні [7, ЛІМ КР 27072]. Подібні щитки належали до елементів військового пояса, що входив до складу військового убору I – початку II тисячоліття, тобто, виконував функції “військової відзнаки”. Такі пояси декорувались металевими накладками (рис. 3: 1), які оздоблювалися багатим і складним візерунком: чим дорожчим був метал – тим складнішим і різноманітнішим був орнамент. З’ясовано, що такі пояси не можна використовувати для етнічної інтерпретації, оскільки вони були піддані євразійській моді [12, с. 5]. Їх виготовляли для кожного дружинника за індивідуальним замовленням [12, с. 38]. Орнаментация металевих деталей поясів з часом спрощувалась, а орнамент поступово геометризувался, як на нашому щитку.

Знайдений 1959 р. у розкопі 5 (кв. 586) у нижній частині орного шару (0,25 см) щиток геральдичної форми, розмірами 1,7×3,0 мм і вагою 5 г, має зверху дві виступаючі петлі. Лицева частина вкрита врізним орнаментом, який на кінці дуже стертий. З тильної сторони збереглися три шипи, якими щиток кріпився до ремня. Найімовірніше, що його скопійовано шляхом відтискування у пластичній формі з поясного набору у стилі схожому на поясні бляшки представлені на слов’янських пам’ятках Молдови [38, с. 173], а також на вкладеному наконечнику з Тимирьовського могильника [20, рис. 2].

Свого часу ці знахідки помилково молдавські дослідники зараховували до “угорських” впливів [37], проте останнім часом наявність значної кількості знахідок подібних предметів у Болгарії вказує на балканський напрям впливів [див. 26].

Характерним для ранніх етапів був невеликий вибір оздоб. Зокрема, бронзові бубонці (рис. 3: 2, ур. Замчисько, розк., кв. гл.) становлять вагому частку оздоб у комплексах VIII–Х ст. на городищах Новотроїцьке та Монастирок на Дніпрі, на Буковині (Рідківці), а також серед інвентарю тілоспалень рубежу Х/ХІ ст. в Північно-Східній Русі, в старожитностях салтово-маяцької культури, Болгарії та Моравського Подунав’я [16, с. 90; 25, рис. 8: 8]. Для I тис. після Р. Х. характерними є залізні стрижневі кресала з одним декоративно закрученим краєм (рис. 3: 5). Масивніше кресало, з розклепаним кінцем походить з Пліснеська [7, КР-]. Ця форма кресала, відома ще культурах ранньоримської доби, наприкінці I тис. зазвичай стає декоративнішою [10, рис. 2, в].

Так, велика кількість предметів озброєння та дружинного спорядження, зібраних у напластуваннях Х – початку ХІ ст. у Судовій Вишні вписуються в балканський напрямок впливу, який бачимо й на територіях сусіднього Попруття.

Різні погляди сьогодні й на етнічну інтерпретацію жіночого поховання у підкурганній зрубній (?) гробниці, виявленого 1962 р. на схилі струмка навпроти городища в ур. Деберки. Зокрема, київський дослідник О. П. Моця [18, с. 355; 19, с. 506] порівнює його з характерними для Середнього Подніпров'я зрубними гробницями і, так, пов'язує з переселенням військової еліти з центральних районів Київської держави. Цьому відповідають аналогії до оздоб з різних частин Київської держави, встановлені ще О. О. Ратичем. Намистини, аналогічні до судово-вишнянських, зустрінуті у багатьох підкурганних похованнях Волинського полісся [9, рис. 49Б]. Натомість польський археолог М. Парчевський ставить судововишнянське поховання в один ряд з похованнями мадяр у Перемишлі та кочівницькими похованнями у лісі Діброва коло Крилоса. Ці пам'ятки він датує на X ст. та пов'язує із мадярськими заставами на шляху до Причорноморських степів – недавнього місця їх проживання [47, с. 40–42]. Щоправда, датування перемишльських поховань сьогодні переглядається на початок XI ст. [46], а, отже, й наближується до датування О. О. Ратичем поховання у Судовій Вишні.

Тут потрібно зауважити, що поодинокі поховання на схилах балок характерні для мадяр, прикладом чого можуть бути знахідки з Дніпропетровської області [44, с. 100]. А носіями “салтоїдних” елементів могли бути як окремі представники дружини київських князів, так і, наприклад, купці з Волзької Булгарії. Тісні зв'язки Русі та Угорщини у X–XI ст. добре відомі за писемними джерелами [23].

Близькість частини керамічного комплексу Судової Вишні до волинських типів доводить київський характер залоги замку. Волинського походження були й крейдяні пряслиця (зокрема, знайдене 1960 р. в кв.). Характерною для волинських дружин X – початку XI ст. [42, с. 94, 95] були остроги із загнутими назовні зачепами (рис. 3: 4). Два інші фрагменти острог, більш уніфікованої для Русі форми [7, ЛІМ КР 26831, 26837], очевидно, відображають другий етап функціонування фортеці. Ранні типи острог більш делікатні, ширина штабки всього 5–7 мм.

Припускаємо, що присутність кераміки та предметів озброєння, що мають найближчі аналогії на Балканах [43], можливо, дружинникам, які перед тим брали участь у відомих походах великого київського князя Святослава Хороброго на Болгарію.

Численні поселення сільської округи, досліджені за останні десятиліття у басейні р. Вишні, що виникали на торговому шляху на Перемишль після відомих походів великого київського князя св. Володимира, склали підґрунтя для розвитку згаданої у літописі, у зв'язку з подіями 1230 р., боярської резиденції.

Можливо, галицькому боярину Филипу належала уся волость, розташована у басейні р. Вишні, оскільки збіг назв річки та поселення вказує на його центральне становище. Датування укріплень в ур. Чвораки підтверджують знахідки уламків скляних браслетів та пряслиць з рожевого овруцького шиферу [7, ЛІМ КР 26768, 26770].

Так, питання про етнічний склад дружинного табору X ст. у Судовій Вишні залишається відкритим. Відсутність досліджень у мікрореєоні Вишні протягом останніх чотирьох десятиліть була до певної міри компенсована роботами т. зв. “чорних археологів”, яким вдалося зафіксувати чимало невідомих науці поселень та городищ. Їхніми слідами пішли експедиції Рятівної археологічної служби Інституту археології НАН України. Внаслідок цього за останні роки вдалося добитися суттєвого прориву у фіксації та дослідженні археологічних пам'яток, і сьогодні басейн р. Вишні стає одним з найкраще вивчених мікрореєонів в області. Частина знахідок т. зв. “чорних археологів”, несанкціоновано вилучених з культурних напластунків пам'яток археології потрапляють до колекцій місцевих музеїв. Так, у музеї “Мостищина” зберігаються бронзовий кістень та бойова сокира з відкритого “чорними археологами” городища X–XIII ст. поблизу с. Хатки Балицькі, а у Історико-краєзнавчому музеї м. Судова Вишня – вже згаданий “скарб” залізних знарядь праці.

Так, завдяки першим багатолітнім розкопкам О. О. Ратича у Судовій Вишні стало відомо, зокрема, про функціонування потужного фортифікаційного комплексу, спорудженого у період включення Східного Прикарпаття до складу Київської держави. Як відомо, планомірно вивчені на більшій частині своєї площі пам'ятки є опорними для наукових висновків, а тому городище в ур. Замчисько у м. Судова Вишня Львівської області заслуговує на ретельну публікацію кожного виявленого там артефакту. Загалом також пам'ятки східної периферії давнього Перемиського князівства ілюструють важливі процеси та заслуговують на подальше поглиблене вивчення.

1. Науковий архів Інституту археології НАН України (далі – НА ІА НАНУ). – ф. 1957/35, Ратич О. Звіт про дослідження городища в Судовій Вишні, Дрогобицької обл. в 1957 р., 63 с. + 9 таб. 2. НА ІА НАНУ. – ф. 1958/33. – Ратич О. О. Звіт про дослідження городища в Судовій Вишні 1958 р., 54 с. + 8 таб. 3. НА ІА НАНУ. – ф. 1959/34, Ратич О. О. Звіт про дослідження городища Замчиська в Судовій Вишні в 1959 р., 50 с. + 17 таб. 4. НА ІА НАНУ. – ф. 1960/52, Ратич О. О. Звіт про дослідження городища Замчиська в м. Судова Вишня, Львівської обл. в 1960 р., 40 арк + 6 таб. 5. НА ІА НАНУ. – ф. 1961/34, Ратич О. О. Звіт про дослідження городища Замчиська в с. Судова Вишня,

- Львівської обл., 30 с.+6 таб. 6. НА ІА НАНУ. – ф. 1962/40 Звіт про археологічні дослідження давньоруського городища “Замчиська” в м. Судова Вишня, Львівської обл. в 1962 р.”, 33 с.+15 табл. 7. Львівський історичний музей, фондова група “Київська Русь”. 8. Багрий Р. С. Судова Вишня // *Археология Прикарпатья, Волини и Зарпатья (раннеславянский и древнерусский периоды)*. – К.: Наук. думка, 1990. – С. 136–140. 9. Гупало В. Д. Берестянські курганні могили кінця X–XII ст. – Львів: Ін-тут українознавства НАНУ, 2007. – 108 с. 10. Вакуленко Л. В. Етнокультурная ситуація в Верхнем Поднестровье в I–II вв. н. е. // *Древние славяне и Киевская Русь: сб. научн. тр.* – К., 1989. – С. 22–34. 11. Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие. Вып. 1 // *САИ. Вып. Е1–36*. М.–Л., 1966. – С. 68–69. 12. Ковалевская В. Б. Поясные наборы Евразии IV–IX вв. Пряжки // *Археология СССР. – САИ.* – 1979. – Вып. Е1–2. 13. Кочкаров У. Ю. Вооружение воинов Северо-Западного Предкавказья VIII–XIV вв. (оружие ближнего боя). – М.: Таус, 2008. – С. 31–32. 14. Кучера М. П. Древній Пліснеск / М. П. Кучера // *Археологічні пам'ятки УРСР.* – Т. 12. – К., 1962. – С. 3–56. 15. Кучера М. П. Слов'яно-руські городища VIII–XIII ст. між Саном і Сіверським Дінцем / Монографія М. П. Кучера. – К., 1999. – 230 с. 16. Максимов Е. В., Петрашенко В. А. Славянские памятники у с. Монастырек на Бреднем Днепре. – К.: Наук. думка, 1988. – 148 с. 17. Моця О. П. Населення Південно-руських земель IX–XIII ст. (за матеріалами некрополів). – К.: АН України, 1993. – 160 с. 18. Моця О. П. Карпати у X–XIV ст. // *Етногенез та етнічна історія Українських Карпат.* – Т. Археологія та антропологія. – Львів, 1999. – С. 341–360. 19. Моця О. П. Регіон Карпат за часів Київської та Галицько-Волинської Русі // *Transkarpackie kontakty kulturowe w okresie lateńskim, rzymskim i wczesnym średniowieczu / Pod red. J. Gancarskiego.* – Krosno, 2013. – S. 493–511. 20. Мурашова В. Древнерусские ремённые наборные украшения (10–13 вв.). – М., 2000, с. 45. 21. Овчинников О., Піцишин М. Судова Вишня-І та процес феодалізації Прикарпаття // *Наукові записки (Львівський історичний музей).* – Вып. 5. – Ч. I. – Львів, 1996. – С. 68–73. 22. Олексій Анисимович Ратич // Лариса Крушельницька. Рубали ліс... (спогади галичанки). – 3-тє вид., доп. – Львів, 2008. – С. 270–279. 23. Пауцто В. Т. Древняя Русь и Венгрия // *Славяне и Русь.* – М., 1968. – С. 345–351. 24. Пивоваров С. Християнські старожитності в межиріччі Верхнього Пруту та Середнього Дністра. – Чернівці: Зелена Буковина, 2001. – 152 с. 25. Пивоваров С. В. Дослідження слов'янського поселення VIII–IX ст. поблизу с. Рідківці в 2010 р. // *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології (збірник наукових праць).* – Т. 2 (32). – Чернівці: Прут, 2011. – С. 22–37. 26. Плетньов В., Павлова В. Раннесредневековни ремъчни апликаци въ Варненския археологически музей // *Известия на Народния музей Варна.* – Варна, 2000. – Кн. 30–31 (45–46) 1994–1995. – С. 24–239. 27. Ратич О. О. Древньоруські вироби з кості і рогу, знайдені на території Галицької і Волинської земель // *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині (далі – МДАПВ).* – Вып. 2. – Львів, 1959. – С. 123–130. 28. Ратич О. О. Результати досліджень давньоруського городища Замчисько у м. Судова Вишня Львівської області в 1957–1959 рр. // *МДАПВ.* – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – Вып. 4. – С. 106–119. 29. Ратич О. О. До питання про розташування і оборонні споруди древньоруських городів Південно-Західної Русі // *МДАПВ.* – К.: Вид-во АН УРСР, 1964. – Вып. 5. – С. 115–129. 30. Ратич А. А. Древнерусские городища в Судовой Вишне (Львовская обл. Украинской ССР) // *Тезисы докладов советской делегации на I Междунар. конгрессе славянской археологии в Варшаве (сентябрь 1965 г.).* – М.: Наука, 1965. – С. 49–52. 31. Ratycz A. Les anciens ensembles fortifiés russes de Sudovaja Visnia (Republique Socialiste Sovietique de l'Ukraine, region de Lvov) // *Międzynarodowy kongres Archeologii słowiańskiej.* – Т. 3. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1970. – S. 41–51. 32. Ратич О. О. Багате поховання рубежу X–XI ст. у Судовій Вишні // *Середні віки на Україні.* – К., 1971. – Вып. 1. – С. 162–168. 33. Ратич О. О. Західноукраїнські землі в епоху Київської Русі та в період феодальної роздробленості // *Торжество історичної справедливості.* – Львів: ЛДВ, 1968. – С. 44–61. 34. Ратич Олексій Анисимович (1906–1975) // *Мезенцева Г. Дослідники археології України. Енциклопедичний словник-довідник.* Чернівці, 1997. – С. 189. 35. Рашиев Р., Станілов С. Староболгарское укрепленное селище при с. Хума Разградски округ // *Розкопки и проучивания.* – Кн. 17. – София, 1987. – С. 76, рис. ХLI: 155. 36. Рожко М. Міста. Дерев'яне будівництво. Наскельні та оборонні споруди Карпат XI–XIV ст. // *Етногенез та етнічна історія Українських Карпат.* – Т. Археологія та антропологія. – Львів, 1999. – С. 361–460. 37. Рябцева С., Рабинович Р. К вопросу о роли венгерского фактора в Карпатско-Днестровских землях в IX–X вв. // *Revista arheologica.* – Chisinau, 2007. – Ser. poia. – Vol. III. – № 1, 2. 38. Рябцева Світлана. О балканских связях населения Пруто-Днестровского региона (по материалам находок предметов цветной металлообработки) // *Преслав.* – Сборн. 7 / Отговорен ред-р: доц. д-р Стойчо Бонев. – Велико Търново: Фабер, 2013. – С. 171–180. 39. Населення Прикарпаття і Волині за доби розкладу первіснообщинного ладу та в давньоруський час. – К., 1976. – с. 40. Терський С. В. Вироби з кості і рогу X–XIII ст. з території Прикарпаття і Волині у фондах Львівського історичного музею // *Наукові записки ЛІМ (далі – НЗ ЛІМ).* – Вып. 1. – Львів, 1993. – С. 68–87. 41. Терський С. В. Культурні впливи Великої Моравії на землі давньої України (за археологічними матеріалами Галичини та Волині) / С. В. Терський // *Треті “Ольжині читання”.* – Пліснеск, 31 травня 2008 року. – Львів, 2009. – С. 15–18. 42. Терський С. В. Спорядження вершника та коня на Волині X–XIV ст. // *Культура і мистецтво західноукраїнських земель 2009, 2010. Збірник статей / [відп. ред. Володимир Александрович].* – Львів, 2015. – С. 71–114. 43. Шеломенцев–Терський С. В. Південні зв'язки галицько-волинських земель у X–XII ст. за даними археології // *Проблеми історії та археології України: Матер. IX Междунар. науч. конф. 30–31 октября 2014 года.* – Харьков: ООО “НТМТ”, 2014. – С. 58–59. 44. Чурилова Л. Н., Ходос В. А. Древневенгерские памятники в коллекции Днепропетровского Национального исторического музея им. Д. И. Яворницкого // *Археологія і давня історія України.* – Вып. 7. – Мадяри в Середньому Подніпров'ї. – К., 2011. – С. 100–104. 45. Bialeková Darina. Dávne slovanske kovárstvo. – Tatran, 1981. – 127 s. 46. Florek M. Węgry w Przemyśliu. Historia alternatywna // *Transkarpackie kontakty kulturowe w okresie lateńskim, rzymskim i wczesnym średniowieczu / Pod red. J. Gancarskiego.* – Krosno, 2013. – S. 453–489. 47. Parczewski M. Początki kształtowania się polsko-ruskiej rubieży etnicznej w Karpatach. U źródeł rozpadu Słowiańszczyzny na odłam wschodni i zachodni. – Kraków, 1991.